

e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8
Issue: 50
Year: 2022
Pp: 391-397

Arrival
28 December 2021
Published
27 March 2022

Article ID
928
Article Serial Number
10

Doi Number
[http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.928](http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.928)

How to Cite This Article
Çelenlioğlu, A. (2022). "Tâhâ
Hüseyin'in Şeceratu'l-Bû's Adlı Romanında Mutlak İtaat",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(50):391-397.

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Tâhâ Hüseyin'in Şeceratu'l-Bû's Adlı Romanında Mutlak İtaat

Absolute Obedience In Taha Hussein's Novel "Tree Of Misery" (Shejaratu Al-Bus)

Asiye ÇELENLİOĞLU

Doç. Dr.; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul/Türkiye

ÖZET

Batılı bir form olan romanın toplumla ilişkisi onu sosyolojik bir etüt alanına dönüştürürken roman incelemelerine de yeni bir soluk getirmiştir. Modern Mısır romanı bu kuramsal yapı çerçevesinde değerlendirildiğinde ilk örneklerinden itibaren konu edindiği dönemin sorunsallarına işaret ettiği görülür. Batılı değerlerin arka fonu oluşturduğu bu süreçte toplum nezdinde farkındalık kazanan bağımsızlık temasından hareketle "kadının özgürlüğü, modernite ve din" öncelikli konular arasına girmiştir. Aydınların çözüm önerileri arasında yer alan "dini, asli kaynaklarına döndürme" çabası Cemâleddîn Afgânî (1838-1897) ve Muhammed Abdüh'un (1849-905) sözlerinde ifade bulurken romanın da buna kayıtsız kalmadığı görülür. Dinde yozlaşma, tevessül ve tevekkül anlayışının tartışıldığı eserler arasında "şeyh" ve "itaat" olgusunu eleştirel bir yaklaşımla ortaya koyan Tâhâ Hüseyin'in Şeceratu'l-Bû's (Hüzün Ağacı, 1944) adlı romanı Mısır'da değişim rüzgârlarının estiği bir süreçte itaat kültürünü sorgulaması açısından önemlidir. Roman, bir ailenin üç kuşak boyunca yaşamsal tecrübelerine odaklanırken Şeyh'in otoritesini ön plana çıkarır. Metinlerarasılık yönteminin ustaca kullanıldığı roman kadın, din ile otorite ve modernite bağlamında ele alınacak, bu sorunsallar çerçevesinde toplumsal yapı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Roman, Aile, Din, İtaat

ABSTRACT

The relationship of the novel, which is a western form, with society has transformed it into a sociological study area, and has brought a new breath to novel studies. When the modern Egyptian novel is evaluated within the framework of this theoretical structure, it is seen that it points to the problematics of the period in which it is the subject from its earliest examples. In this process, where western values formed the background, "women's freedom, modernity and religion", became primary issues, starting with the theme of independence which gained awareness in the society. While the effort to revert religion to its genesis, which is among the solution proposals of intellectuals, finds expression in the words of Cemaledin Afgani (1838-1897) and Muhammed Abduh (1849-905), it is seen that the novel does not remain indifferent to this. Taha Hussein's novel "Tree of Misery" (Şeceratu'l-Bus 1944)", which puts forward the phenomenon of "sheikh" and "obedience", with a critical approach among other works in which the understanding of corruption, tawassul and tawakkul in religion is discussed, is substantial in terms of questioning the obedience culture in a period when the winds of change blew in Egypt. While the novel focuses on the life experiences of a family over three generations, it highlights the authority of the Sheikh. The novel, in which the intertextuality method is used skillfully, will be discussed in the context of woman, religion, authority and modernity, and the social structure will be evaluated within the framework of these problematics.

Key Words: Egypt, Novel, Family, Religion, Obedience

1. GİRİŞ

Edebî ürünlerin yeni formlarla ortaya çıktığı bir dönem olarak modern edebiyat her ülkenin kendi gerçekliğinden beslenen içerikli sorunsallarını belirlemiş; hikâye, roman, tiyatro gibi eserlerde bu gerçekliği tartışmıştır. Arap dünyasını bir bütün olarak ele alan edebî ürünleri ülke gerçekliğinden soyutlayarak Modern Arap edebiyatı başlığı altında inceleyen çalışmaların aksine, edebiyatın toplumsal öğelere içkin şekillendiği tezinden hareket etmek roman söz konusu olduğunda daha fazla önem arz etmektedir.

Mısır'ın Fransız istilasıyla başlayan Batılılaşma süreci; yurt dışına giden öğrenci heyetleri, modern okulların açılması, kız çocuklarının okullaşması, tercüme hareketleri ve basının yeni edebi formları büyük kitlelere ulaştırmasıyla hız kazanırken aydınlar, ülke gerçeklerini Batı'yla kıyaslama ve nedenlerini sorgulama yoluna gitmiştir. Söz gelimi Tâhâ Hüseyin'in yurt dışına okumak için giden Edîb karakteri Fransa'da hissettiği özgürlüğü, "Mısır'da büyük piramidin içinde uzun süre nefessiz kaldıktan sonra dışarıdaki havayı soluma"ya benzetirken (Hüseyin 2014:89) Mâzinî, *İbrahîm el-Kâtip* romanında gelenekleri sorgulayarak "kimsenin ne diyeceğini düşünmeden hareket etme"ye duyduğu özlemi dile getirmiştir (el-Mâzinî 2011:192-193).

Gerek çeviri hareketleri gerekse yurt dışına giden öğrenci heyetleri sonucu Batıyla artan temas, Mısırlı aydınları kadının özgürlüğü konusunu tartışmaya iterken Ahmet Lütfî es-Seyyîd ve Kâsım Emîn'in başını çektiği bu düşünce, söz konusu dönemde Mısır romanının ana sorunsallarından biri olmuştur.

Mahmûd Akkâd'ın *Sâra'sı* (Çelenlioğlu 2021a, el-Akkâd 2016) Mısır'ın gerçekliğinden ne kadar uzak görünse de eser, kadının birey olarak fark edildiğinin işaretidir. Mahmûd Tâhir Lâşin, *Havvâ bilâ Âdem* (Lâşin 1934) romanında bir yandan kadını ayakları üzerinde duran bir karakter olarak tasarlarlarken diğer yandan erkeksiz bir hiç olduğu karmaşasına düşmüştür (Çelenlioğlu 2021b).

Mısır'ın değişmez fonlarından biri olan fakirlik, Necîb Mahfûz'un kalemine dolanırken bağımsızlık mücadelesi Abdurrahman eş-Şarkâvî'nin kaleme aldığı dört romanın da ana sorunsalını oluşturur.

Mısır romanı, toplumsal yapıyı kucaklayan bu özelliği çerçevesinde değerlendirildiğinde din ve yozlaşma bu içeriğin unsurları arasındadır. Büyü, ifrit gibi öğeler çoğu zaman gülmece unsurlarıyla harmanlanırken¹ din anlayışı, tevekkül, tevessül gibi terimler ciddiyetle irdelenir.² Bu alanın tartışma konusu olmasının önemli bir nedeni; Mısır'ın Batı karşısındaki tavrını belirleyen aydınlar arasında Cemâleddîn Afgânî ve öğrencilerinin “geri kalmışlığın nedeni olarak dinin asli kaynaklarından uzaklaşılmasını” ve “içerisinde olmayan unsurların ona izafe edilmesini” görmeleridir.

Bu sorunsalın tartışıldığı eserlerden biri de Tâhâ Hüseyin'in³ *Şeceratu'l-Bû's* (*Sefalet Ağacı*, 1944) adlı eseridir. Tâhâ Hüseyin, Abdûh'a olan hayranlığını *Eyyâm* adlı otobiyografisinde dile getirdiği gibi; çocukluğundan beri şeyhlere dair edindiği tecrübeler de dinî otorite konumundaki kişi ve kurumlara söz söyleme nedenini ortaya koymaktadır (Hüseyin 1992).

İbrâhîm el-Mâzinî, Tevfîk el-Hakîm, Mahmûd el-Akkâd ve Tâhâ Hüseyin gibi bazıları hikâye sanatının öncü isimlerinden olan edebiyatçıların elinde doğan roman sanatı, Necîb Mahfûz, Abdurrahman eş-Şarkâvî ve Yusûf İdrîs gibi yazarlarla zirveye taşınmıştır. Mısır'da çeviri hareketiyle başlayan ve telif eserlerle gündeme gelen bu sanatın “kuşak romanı” olarak adlandırılan ilk örneği Tâhâ Hüseyin'in 1944 yılında yayınlanan *Şeceratu'l-Bû's* (*Sefalet Ağacı*) adlı eseriyle adını duyurmuştur. Mahfûz, bir kuşak romanı yazmaya kara verdiği sırada yayınlanan Tâhâ Hüseyin'in bu eserini okuduktan sonra fikrinde iyice pekiştiğini söyler. Ancak bir kuşak romanı olmasına rağmen küçük hacimli olduğu için Batı edebiyatından yaptığı okumalar sonrası *Sülâsiyye* adlı üçlemesini kaleme almıştır (el-Gitânî 1980:66).

Şeceratu'l-Bû's adlı çalışma modern Mısır edebiyatında ilk kuşak romanı olma özelliğinin yanı sıra toplumda meydana gelen değişimin izini sürmek için de önemli bir yapıttır. Eserin içeriğindeki döneme yönelik en önemli eleştiri “şeyh” denen din âlimlerine sorgusuz itaate yöneliktir.

147 sayfadan oluşan ve duru bir dille kaleme alınan eseri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

18. yüzyılın ortalarında Amerika'da meydana gelen iç savaşla Mısır pamuğu değer kazanmış ülkede ticaretle uğraşan orta tabakanın belirginliğini artırmıştır. Kahire'de, ticaretle uğraşan Ebû Sâlih künyeli Abdurrahman, Mısır köylerine yaptığı iş gezileri sırasında Ebû Hâlid künyeli Ali ile dostluk kurmuş, aralarındaki iş ilişkisi bir süre sonra çocuklarının evlenmesiyle akrabalığa dönüşmüştür. Ali, modern okulların açılmaya başladığı o günlerde oğlu Hâlid'i günah olarak gördüğü bu eğitim kurumları yerine Kur'an öğrenmesi için kütüba gönderir. Yirmi yaşına geldiğinde zaman zaman ticaretle babasına yardımcı olmak dışında bütün vaktini camilerde ve şeyhlerin zikir meclislerinde geçiren Hâlid, şeyhin emriyle Abdurrahman'ın kızıyla evlendirilir.

Oğlunun son derece çirkin bir kız olan Nefise'yle evliliğine karşı çıkan anne, kocasının onu boşama tehdidi nedeniyle katlandığı bu evliliğin üzüntüsüyle vefat eder. Ölmeden önce kocasını, zamanla felaketlere yol açacak bu evlilik nedeniyle uyarmış onu, kökleri yerde dalları gök yüzüne uzanmış, meyvesi hüznün ve keder olan “sefalet ağacı” ağacı olarak tanımlamıştır.

¹ İbrâhîm el-Kâtib, *Havvâ bilâ Âdem* romanlarında bu öğelere verilmiştir.

² Abdurrahman eş-Şarkâvî'nin *el-Ard* adlı romanı bu konuya örnektir.

³ Tâhâ Hüseyin 1889 yılında Mısır köylerinden birinde doğmuştur. Küçük rütbeli memur olan babanın yedi çocuğundan biridir. Üç yaşında görme yetisini kaybeden Tâhâ Hüseyin keskin zekâsıyla eğitim hayatına devam edebilmiştir. Kütupta Kur'an hıfzını tamamladıktan sonra kardeşleri gibi Ezher'e gidebilmek için klasik eserleri okuyarak hazırlanmıştır. 13 yaşında başladığı Ezher'de nahiv ve dinî ilim tahsil ettikten sonra Müberrred'in *Kâmil* ve Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'si gibi Arap edebiyatı klasiklerini okumuştur. Kadının özgürlüğünü savunan Muhammed Abdûh ve Kâsım Emin'in fikirleriyle *el-Ceride* gazetesinde yeni siyasi, ahlâkî ve toplumsal ölçütler ortaya koyan Lütfî es-Seyyîd'den etkilenmiştir. 1908 yılında ilk Mısır üniversitesi açıldığında büyük bir heyecanla konferanslara katılmış, Avrupalı hocalardan dinlediği dersler onu edebiyat araştırmalarına sevk etmiştir. Ebû Alâ hakkında hazırladığı çalışmayla doktorasını tamamlayan Tâhâ Hüseyin yurt dışına gönderilen öğrenci heyetiyle bir yıllığına gittiği Monopoli'de tarih eğitimi almış, üniversitenin içine düştüğü mali sıkıntılar nedeniyle geri çağırıldıktan üç ay sonra yeniden Paris'e hareket etmiştir. Sorbon Üniversitesi ve Collega de France'da tarih, edebiyat, felsefe ve sosyoloji dersleri almış, Yunanca ve Latince öğrenmiş, eğitimi sırasında kendisine yardımcı olan Fransız bayanla evlenmiştir. İbn Haldûn sosyolojisi üzerine yaptığı çalışma ile ikinci kez doktorasını tamamlayan Tâhâ Hüseyin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'a döndüğünde üniversitede ders vermeye başlamıştır. Gazetede Yunan edebiyatı, Aristoteles felsefesi hakkında yazılar yazmış, Arap şiiri ve Abbâsi dönemi edebiyatıyla ilgili yazdığı makaleler nedeniyle eleştirilmiştir. 1924 yılında devlet üniversitesi açıldığında Arap Dili Edebiyatı bölümünde dersler vermiş, yaptığı çeviriler ve telif eserlerle eğitim ve kültür hayatına katkı sağlamıştır. 1926 yılında Decartes'in her şeyden şüphe ederek gerçeğe ulaşma yöntemiyle kaleme aldığı *Cahiliye Şiiri* adlı çalışma Mustafa Sâdık er-Râfî başta olmak üzere pek çok Ezher şeyhinin tepkisine rağmen basılmıştır. İsmail Sîdkî döneminde üniversiteden ayrılarak VEFD'e katılan Tâhâ Hüseyin Kevkebu's-Şark gazetesinde yazmaya başlamıştır. 1934 yılında tekrar üniversiteye dönmüş ilmi, fikri ve edebî pek çok eser telif etmiştir. 1950 yılında eğitim bakanı olmuş 1972 yılında vefat edinceye kadar Mısır kültür hayatının gelişmesine katkıda bulunmuştur (Dayf 1961:277-284).

Başlarda mutlu olan Hâlid, çok güzel bir kız olan Semîha'nın doğumuyla karsının çirkinliğini fark etmiş, zamanla ondan uzaklaşmaya başlamıştır. Kendisine benzeyen ikinci kızı Gülnâr doğduktan sonra psikolojik bir rahatsızlık geçiren Nefîse'yi baba Abdurrahman çocuklarıyla birlikte Kahire'ye yanına almış, bir müddet sonra Hâlid şeyhin tavsiyesi üzerine zengin bir köylü olan Mesud'un kızı Munâ ile evlenmiştir.

Karısının ölümünden sonra büyük bir pişmanlık yaşayan Ali, dört kadınla evlenmeyi hakkı olarak görmesine rağmen rahmetliyi dördüncü eş olarak kabul etmiş, her bir geceyi hanımlarının odasında geçirdikten sonra ölen karısına tahsis ettiği dördüncü gece yaptığı ibadet ve tespihatı onun ruhuna hediye etmeye devam etmiştir. Bozulan ticareti nedeniyle gittikçe büyüyen ailesine, karısı ve çocuklarına zamanla para yetiştiremez hale gelmektedir.

Şeyhin yardımıyla memuriyete giren Hâlid ilk karısı Nefîse ve iki kızını da yanına almış, daha beşikte Gülnâr'ı oğlu Sâlim'e nişanlayan üvey kardeşi Selim'in düğün yapmasını beklemeye başlamıştır.

Babanın ve şeyhin emirlerine itaat eden birinci ve ikinci kuşağın aksine kendi kararlarını kendileri alma eğiliminde olan üçüncü kuşak Mısır'da başlayan değişimin göstergesidir. Selim'in oğlu Sâlim ona sorulmadan alınan evlilik kararına karşı çıkarak Gülnâr yerine Hâlid'in ikinci karısından olan kızı Tefide'ye talip olur. Kahire'de modern okullarda okumaya başlayan kardeşlerin itirazına rağmen gerçekleşen evlilik Gülnâr'ı kahretmiştir. Evde vaktini sürekli doğum yapan Hâlid'in ikinci karısı Münâ'ya hizmet etmek ve ev işleri yapmakla geçirmesine rağmen yaşlı bir adamın evlilik teklifini reddeder. Kendisine sorulmadan evlendirilen kardeşi Semîha'nın mutsuzluğu, kadın ve evlilik konusunda verilen mesajlar arasında yer almaktadır.

Roman; Münâ'nın bazıları dul bazıları boşanmış kızlarıyla ağlaştığı bir sahnede kızı Tefide'ye “bütün bunlar kıskananların hasedi nedeniyle oldu” sözlerine: “Belki de hakkım olmayana el uzattığım için...” cevabıyla son bulmuştur.

Mısır romanlarında zaman zaman görülen metinlerarasılık söz konusu eserde oldukça belirgindir. Üçüncü kuşağa kadar tüm yaşamın denetleyicisi olan şeyhin kararlarında dayanak olarak gördüğü ayetler, konuşma cümleleri arasında sıklıkla yer alır. Bütün bunlardan hareketle söz konusu eser metinlerarasılık, şeyhe itaat, kadın ve modernite başlıkları altında incelenecektir.

2. METİNLERARASILIK

Post modern romanın önemli özelliklerinden biri olan metinlerarasılık Mısır romanında yazarın bazen okuduğu bir romana gönderme yapması (el-Mâzinî 2011:101), çoğunlukla da Kur'an ayetlerinden yaptığı alıntılarını metin içeriğine yerleştirmesi şeklinde görülmektedir. İlk dönem romanlarda sıklıkla görülen bu husus birkaç ayeti geçmezken, söz konusu eserde on sekiz adet olup pek çok yerde de hadis ve tesbihat zikredilmiştir.

Şeyh ilim ve zikir meclislerinde ömrünü tüketen Hâlid'in fitratının buna münasip olmadığını babasına ifade ederken okuduğu Ahzap suresi 72. ayet⁴, Gülnârla Hâlid'in evliliği konusunda tereddüt yaşayan Abdurrahmân'a cevaben Ali'nin zikrettiği Ahzâp Suresi 36. ayet⁵, Hâlid'in Gülnâr doğduğunda dilinin ucuna gelen “Meyveleri, şeytanların başları gibi korkunç ve tiksindiricidir.”⁶ mealindeki ayet bunlardan sadece birkaçıdır. Söz konusu evliliğe razı gelmeyen anne, kocasını “Allah'ın kader ve kazasına razıyız fakat emin ol senden istenen bu emri yerine getirdiğin için pişman olacak, evliliğin gerçekleşmesine izin verdiğin takdirde evine sefalet ağacı dikmiş olacaksın” sözleriyle uyarıyor; yazar çocukla meyve arasında kurduğu bağlantı ile bu ağaca gönderme yapmıştır.

Metinlerarasılık, romanda çoğu zaman örneklem olarak verilmekten ziyade konuşmacının cevabı olarak yer almıştır:

“Abdurrâhman; “Ben de bunu temenni ediyorum, fakat ona uğra yarınki yolculuk için hazırlansın. Bugün ise Şeyhi ziyaret ederek ondan söz almak istiyorum.”, dedi. Sonra biraz sustu ve tebessüm ederek Hâlid'e yöneldi “Kuşluk yemeğimizi getir, gerçekten de şu yolculuk çok yordu bizi.””

Başka bir örnek Hâlid'i rüşvet alma konusunda iknaya çalışan Selim; “İnan senin de benim gibi yapacak bir şeyin yok, insanları doğruluğa ancak Allah iletebilir.” dediğinde Hâlid “İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.”⁸ şeklinde verdiği cevapta görülmektedir (Hüseyin 2014:92).

⁴ “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”

⁵ “Allah ve resulü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”

⁶ Saffât Sûresi, 65. ayet.

⁷ Kehf Sûresi, 62. ayet.

⁸ Rûm Sûresi, 41. ayet.

Romanın içeriğine ustalıkla yerleştirilmiş ayetler Tâhâ Hüseyin'in dinî literatüre hâkimiyetine işaret ettiği gibi romanın bütününe hâkim olan mistik hava, gözlem ve tecrübelerinden edindiği bilgiyi kullanabilme kabiliyetini göstermektedir.

3. DİNİ OTORİTEYE İTAAT

Köy romanları başta olmak üzere modern Mısır romanında dinî hayatın yaşanmasına yönelik içeriğe sıklıkla rastlanır. Küttâp denilen caminin içinde ya da yanında, çocukların temel dinî bilgiler ve okuma yazma öğrenmesi için tashih edilen mekânlarda eğitim veren ve camide cemaatten sorumlu din adamına 'şeyh' adı verilmiştir. Evlerinde her gün Kur'an okuması karşılığında varlıklı kişilerin nakdi ya da mal yardımında bulunduğu şeyhler, özel günlerde tertip edilen mevlitlerde yemek organize etmekten de sorumludur. Köy halkının toplumsal yaşama yönelik her türlü konuda fikrini aldığı şeyhlerin dinî istismara yönelik tavırları Abdurrahmân eş-Şarkâvi'nin *el-Ard (Toprak, 1954)*, *Kulûb Hâliye (Boş Kalpler, 1956)*, *el-Fellâh (Çiftçi, 1967)* adlı romanlarında işlenmiştir. Tevekkül ve tevessül anlayışının da sorgulandığı bu romanlarda şeyhin konumu ona mutlak itaatten ziyade eleştirel bir mahiyettedir.

İlk kez bu romanda Tâhâ Hüseyin "şeyh" karakterini tasavvuf geleneğinde bilinen şekliyle mutlak otorite olarak tasarlamış, anlattığı hikâyede eleştiriyi okuyucuya bırakmıştır. Her şeyi bilen olarak "şeyh" insan ilişkilerini, işe girme, evlenme, boşanma, taşınma gibi bütün yaşamsal faaliyetleri yöneten otoritedir. Onun emriyle gerçekleşen evliliğin neden olduğu olaylar sorgulanamadığı gibi olumsuz sonuçları Allah'ın takdiri olarak kabul edilmiştir:

"Allah'ın hükmü geri çevrilmez ve kararı sorgulanamaz, gerçek mü'min kazaya boyun eğer, yaşadıklarına sabreder, Allah'ın hikmetini sorgulamaz çünkü bu inkâr ve şüphe anlamına gelir. Hükmün kalkmasını istemez çünkü kadere karşı gelinmez. Mü'min sadece Allah'tan şefkat ister, Allah kullarına karşı şefkatlidir, o "Bana dua edin duanızı kabul edeyim buyurmaktadır." (Hüseyin 2014:37)

Şeyhin emriyle evlendiği Nefise ibadet ve itaatle meşgul olduğu dönemde mutlu olan Hâlid kızının doğumuyla gerçeği görmüş, annesine benzeyen ikinci çocuğunun da kız olmasından sonra yaşadığı hayal kırıklığı aileyi birbiri ardına gelen felaketlerin eşiğine getirmiştir.

Huzurunda mahzun oturan baba oğula ironi ve kınamayla bakan Şeyh: *"Ben efendinizken her şey yolunda" dedikten sonra; itaatsizlikleri nedeniyle yedi gün oruç tutup zikir meclisinde bulunan herkesi doyurmalarını, Allah'ın onları affettiği müjdesini verene kadar namaz ve istiğfara devam etmelerini emretmiştir. Emirleri eksiksiz yerine getiren baba-oğul her gün bekledikleri müjdeyi alma ümidiyle şeyhin yanına giderken, yüzlerine bakıp hiçbir şey söylemeden işine devam eden şeyh bir gün onlara şu cevabı verir: "Çalışın, umarım Allah sizi affeder." (Hüseyin 2014:32)*

Kendisini otorite kabul edenlerin evlilik, ayrılık, işe girme, taşınma gibi tüm yaşantısını yöneten, ibadetleri organize edip tevbe ve istiğfara aracı olan şeyhlik babadan oğula intikal etmektedir.

"Hâlid bunu öğrendiğinde bir saat boyunca rıza ve öfke arasında gidip geldi, fakat çok geçmeden içi huzur bulmuştu. Şeyhin emrine karşı gelmeye alışık değildi, yaşamındaki iyi ya da kötü her şeyi ona ve oğluna borçluydu. Baba Şeyh onu Nefise'yle evlendirip sefaleti tattırırken Münâ'yla da nişanlamıştı. Oğul Şeyh ise evliliği aktedip ona hayır kapıları açmıştı." (Hüseyin 2014:107)

Ali'nin ailesinin evine dikilen sefalet ağacı meyve verdikçe ortaya çıkan sıkıntılar yine şeyhin kararlarıyla çözüme ya da tahammüle evrilirken, kişilerin kendi hayatlarının sorumluluğunu almadan yaşama devam etmeleri üçüncü nesille son bulmuştur. Mısır'da yaşanan değişim ve bunun önemli bir ayağı olan okullaşma, bireye kendilik bilincini kazandırarak sadece şeyhe değil babaya da yanlış olduğunu düşündüğü konuda karşı gelme gücü kazandırır.

"Şeyh, Ali'ye baktığında iki damla gözyaşının yanaklarından süzülüp gür sakallarına döküldüğünü gördü: "Allahım Ümmü Hâlid'e merhamet et, beni, büyük şeyhi ve Abdurrahmân'ı affet. İki genci evlendirmek istediğimde bunun eve sefalet ağacı dikmekten başka bir şeye yaramayacağını söylemişti. Vallahi dediği gibi oldu. Toprağa kök salıp dalları göğe ulaştı ve acı meyvelerini dökmeye başladı." Şeyh cevap verdi: "Sanrılar akıllı kişilerin akılla nasıl da oynuyor." (Hüseyin 2014:101-102)

Tâhâ Hüseyin'in mutlak itaat eleştirisi yanında eserde yer alan "bireyin kalbî tatmin" ve "güven" duygusunun Allah'la irtibatı oranında olduğu yönündeki düşüncesinin altı çizilmelidir.

Hâlid karısının çirkinliğini fark ettiği andan itibaren tavırlarındaki hatayı anlamış, ibadete sığınarak huzur aramıştır. Çirkinlik karısının tercihi değilken ve onunla evlenmeyi kabul etmişken bu şekilde davranmakla günaha girdiğini düşünür (Hüseyin 2014:30-31). Ancak bir kez kalbine düşen fitnenin ateşini söndüremediğinde, zikir ve sohbet meclisleri yerine huzuru her daim kalbinde Allah'ı hissetmekle bulacağına inanır:

“Bu ancak insanın Allah’ı her daim zikretmesiyle mümkün olabilirdi; yalnızken, insanlarla birlikte, çalışırken ya da çalışmazken zikretmeliydi ki Allah korkusu ona hâkim olsundu. Dilinden tesbihat düşmez olmuştu. En ufak tepkisinde, insanların dilinden düşmeyen ama çok zaman kalpten söylemedikleri kelimeleri söylüyordu: Bir şeye inanmadığı ya da onu bir şey kızdırdığında “subhanallah”, sevindiğinde; “elhamdülillah”, şaşırıldığında; Allahuekber... Bir kötülük fark ettiğinde ise sözü “la ilahe illallah” olmuştu.” (Hüseyin 2014:51-52)

Tâhâ Hüseyin otorite ekseninde dönen bu romanda inanç, itaat ve kader konusunu, adını koymadan olayları dolayımlyarak son derece güzel betimlemiştir. Kadere teslim olarak, ibadetle kalbi teskin etmek yerine ona sahip çıkmak üçüncü nesille gerçekleşmeye başlayacaktır.

4. MODERNİTE

Mehmet Ali Paşa’nın modern bir ordu oluşturmaya yönelik açtığı okullar, yurt dışına gönderilen öğrenci heyetleri, tercüme kaleminin kurulması, yeni çıkmaya başlayan gazete ve dergiler kültürel alanda başlayan değişimin zamanla toplumsal yaşama sirayet etmesine yol açmıştır.

Eğitimin kırsalda küttap, Kahire’de Ezher çatısı altında alınan dinî eğitimle sınırlı olduğu düşünüldüğünde okullaşmanın Mısır kültür ve düşünce yapısı üzerindeki önemi oldukça açıktır. Tâhâ Hüseyin *Edib* adlı romanda ilk Mısır üniversitesi açıldığında öğrencilerin ilgi ve heyecanını betimlemiş, öğrenim için yurt dışına giden heyetlerin yaşadığı kültür çatışmasını konu edinmiştir.

Ali ailesinin üç kuşak boyunca yaşam öyküsünün ele alındığı roman, Mısır toplumsal hayatına yönelik oldukça fazla ipucuna sahiptir. Romana konu olan iki aile söz konusu dönemde büyük çoğunluğu çiftçi olan Mısır halkı arasında sınırlı sayıda ticaretle uğraşan kesimi temsil etmektedir.

Yazar Abdurrahman’ı okuyucuya tanıtırken sıradan bir Kahireli gibi küttap da birkaç Kur’an ayeti ezberledikten sonra Ezher’de kısa bir süre ilim tahsil ettiğini söylemiştir. Oğlunu tembel olarak nitelendiren yazar, onun “modernite kurbanı” olduğunu ifade eder. (Hüseyin 2014:10)

Ali’ye gelince; babasından öğrendiği ticareti geliştirmiş, ondan miras kalan zenginliği artırmıştır. Oğlu Hâlid dünyaya geldiğinde çocukların devlet okulunda eğitim görmesi için baskı yapan hükümete rağmen daha önce babasının kendisine yaptığı gibi onu küttaba gönderir. Günah olarak gördüğü bu okullarda çocukların dil kırarak konuştukları Türkçe ve Fransızca dışında hiçbir şey öğrenmediğini düşünmektedir (Hüseyin 2014:12). Biraz Kuran ezberledikten sonra zaman zaman babasına ticarete yardım eden Hâlid çoğu zamanını mescid ve zikir halkalarında geçirir.

Romanda babasından miras kalan ticaretle işgal eden bir başka karakter Mesûd’dur. Ümmi olmasına rağmen kuvvetli hafızasıyla ayetleri kolaylıkla ezberleyebilen Mesûd’un küttaba gitmemesinin sebebi bunun o zamanlar köyde yaygın olmasıdır:

“Babası Hâc Ümrân’da onun gibi okuma yazma bilmiyordu, oğlunu küttaba göndermeyi reddetmişti çünkü babasından böyle görmüştü. O; “okuma, yazma ve hesap yapmayı ihtiyacımız olduğunda bizim yerimize yapan Kiptî’lere bırakmalıyız. Bize düşen tüccarsak ticaret yapıp malımızı artırmak, çiftçiysek toprağı ekip biçmektir. Bu iki guruptan da değilsek ortalıkta fesat çıkarmaktan başka yapacak bir şey yok. Okuma, yazma ya da hesaba ihtiyacımız olduğunda bu kiptiler bize yeter.” derdi.” (Hüseyin 2014:73)

Toprağın ve ticaretin geçim değerinin olduğu yıllarda çocukları eğitimle meşgul etmek yerine işlerinde yardımcı olmaları için yanlarında görmek isteyen ebeveynler; çiftçinin zor günler geçirdiği, büyük tüccarların küçük esnafı yok ettiği 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren eğitime önem vermeye başlamıştır. Ancak eğitim kırsalda hala daha sadece erkek çocuklarının okumasıyla sınırlıdır. Hâlid erkek çocuklarını okutmak için kıt kanaat geçinmeye razı olur, zaman zaman elindekileri satma fedakârlığını gösterirken kızlar eğitimden mahrumdur (Hüseyin 2014:118).

Modernitenin bir başka yüzü toplumsal yaşama dönüktür. Şeyhin emriyle daha iyi statüde bir göreve atanan Hâlid’in yaşam tarzı da değişmeye başlamıştır. Yemeğini masada oturup çatal kaşık kullanarak yerken kardeşi Selim’in onunla alay etmesi değişimin henüz birkaç evle sınırlı olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzana bir dönemi konu edinen romanın, aynı yüzyılın ortalarında yazılan diğer örnekleriyle kıyaslandığında eğitimin zaman ilerledikçe yaygınlaştığı görülür. Geçim sıkıntısıyla boğuşan köylü, çocuğunu okutabilmek için büyük fedakârlığa katlanırken sadece temel eğitim değil üniversite de vazgeçilmezler arasına girmiştir. Ancak kız çocuklarının okullaşması büyük şehirlerde mümkün olurken köylerde bu durum 1952 devriminden sonra gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkan olumsuz yaşam şartları toplumsal rahatsızlıkların sebebi olarak söz konusu romanda da yer alır. İlk görev yerinde geçim sıkıntısı çeken Hâlid’le ona rüşvet almasını öğütleyen Selim arasında geçen konuşma aşağıdaki gibidir:

“Hâlid, ‘bu rüşvet’ deyince Selim cevap verdi:” “Sen rüşvet adını verebilirsin ben ona hak edilmiş kazanç ya da hediye diyorum”

Halid: Taktığın isimler gerçeği değiştirmez. Yaptığın iş karşılığı ay sonunda bir ücret alıyorsun, bunun üstüne bir de insanlardan almaya hakkın yok, bunun adı tam olarak rüşvet.

Selim: Helal olup olamaması ayrı bir konu. Düşünsene her şeyden önce yaşamalıyız, aldığımız parayla yaşamak mümkün değil. İnsanları avcumuza para koyması için zorlamıyoruz onlar bunu kendi istekleriyle yapıyor, geri vermek ayıp olmaz mı? Kölen Nesim’i düşün; doyacak kadar yemek vermediğinde karnının doyurmak için çalsa, ona kızarmısın?

Halid: Onu hırsızlık yapmak zorunda bırakmamalıyım.

Selim: O zaman hükümet de bizi hırsızlık yapmak zorunda bırakmamalı, bize yetecek kadar ücret vermeli. Yaşamak için zengin insanların avcumuza sıkıştırdıklarından faydalanmakta bir beis görmüyorum.

Hâlid: O insanlar aldıkları hizmetin karşılığını iki kez ödüyorlar. Biri vergilerini öderken diğeri de verdikleriyle. Bu büyük bir haksızlık.

Selim: bu beni ilgilendirmes, Beni önce yaşamak ilgilendiriyor. Yaptığımı düşündüğün haksızlığa gelince, haksızlık yapan ben değilim bu haksızlığı yapanlar aldıkları vergilerden memurlarına yaşamaya yetecek kadar ödemeyenler.”

Mısır’ın gittikçe bozulan ekonomisi köyde çiftçiyi kuru ekmeğe muhtaç bırakırken, şehirde fakirliğin ahlaka mugayir sonuçları gerçekçi romanın en önemli sorunsalları arasında yer almıştır.

Olumlu/olumsuz yönleriyle toplumu kucaklayan değişimin en önemli adımı itaat kültürünün sorgulanması olur. Mısır’ın 1919 yılında gerçekleştirdiği ilk devrimden sonra 1936 ve 1952 yıllarında attığı adımlar Arap Baharı ile taçlanırken itaat ve irade arasındaki mücadelesi hala devam etmektedir.

5. KADIN

Mısır’ın Batı’yla teması sonrası meydana gelen yeni düşüncelerden biri de kadının özgürlüğü konusudur. Toplumsal hayatta daha çok yer almasını ve onu gelecek nesillerin kültürlü anneleri haline getirecek reformların yapılmasını isteyen Kâsım Emîn, bu düşüncenin ilk mimarlarından sayılır. Modern Mısır romanının doğuşunda etkili olan bu düşünce ilk roman özelliği taşıyan Zeyneb (1914) adlı eserin de çıkış noktasıdır.

Kadın sorunsalına, varlığını temelden ilgilendiren bütüncül bir konu olarak dikkat çekilmiş, eğitim, seçme seçilme ya da diğer özgürlük paydaşlarından herhangi birinin tartışılmasından öte, var olma bilinci kazandıracak kompleks bir bütün olarak tartışılmıştır. Söz konusu romanın ileri sürdüğü öncüller, konunun ilk günden itibaren gündem olmasının nedenlerini göz önüne sermektedir:

Çok eşliliğin olumsuz sonuçları (Hüseyin 2014:66), kadının eğitim hakkının elinden alınarak evde anne-baba ve erkek kardeşlere hizmetten sorumlu tutulması, evlenirken fikrinin sorulmaması bir yana kuma olarak ve kendinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmesi, sadece kocasına mutlak itaatle mükellef olması (Hüseyin 2014:19) ve cehennemin çoğunun kadınlardan oluşacağı iddiası (Hüseyin 2014:72) romanın içeriği arasında yer almaktadır.

“Anladım kadınlar nimete nankörlük eder, yapılan iyiliğe sevinir ama bunu çabucak unuturlar. Ne yapılan iyiliği hatırlar ne de güzel davranışı takdir ederler ama kötülüğü asla unutmazlar. Kocasını az bir kötülük yapsa onun sevgisini de daha önce yaptığı bütün iyilikleri de unuttur kötülüklerini sayar dururlar. İşte onların en büyük günahı bu itaatsizlikleridir. İtaatsizlik ve nankörlükten daha büyük günah olabilir mi? Tam da bu nedenle cehennemi hak eder ve büyük çoğunluğunu oluştururlar. (...)

Siz erkeklere gelince içinizden çok az kişi cehenneme girerken çoğu cenneti hak eder. Çünkü itaatkârlık en yaygın özelliğinizdir, nadiren günah işlersiniz, kimseye ne kötülük eder ne de üzersiniz. Kötülüğe bulaşmayan saf iyilik timsali, içinde glikoz olmayan saf bal gibisiniz.

Eşlerinize yaptığınız eziyete gelince bu sadece onları terbiye etmek ve hakkınız olan itaati elde etmek içindir. Onları terbiye etmek sizi Allah’a yaklaştırır. Ama karılarınızı hoşlanmadıkları şeylere mecbur etmenize, başlarının üstüne astığınız keskin boşanma kılıcına ya da kalbine sapladığınız, evine sokarak hayatını zindan ettiğiniz kuma hançerine, böylelikle onlara tattırdığınız kıskançlık ve haset acısına, maruz bıraktığınız hile ve nifaka gelince sizin bunda bir suçunuz yok. Allah’ın size ruhsat olarak verdiği şeyin, hakkınız olanın tadını çıkartıyorsunuz. Kadın bunlardan

birine üzüdür, inkâr eder veya isyan ederse nankör ve Allah'a isyankâr olur. İşte bu yüzden çoğunluğunu oluşturduğu cehennemî hak etmiştir.” (Hüseyin 2014:81-82)

İtaat temasının hâkim olduğu ve kadere teslimiyetin imanın özelliği olarak vurgulandığı romanda, erkek bile kendi iradesini şeyhine teslim etmişken kadının hakkını sorgulamasını beklemek mümkün değildir. Ancak Batıyla temas eden aydınların kendi ülkeleriyle yaptıkları kıyas, her alanda olduğu gibi kadının özgürlüğü konusunda da taleplerin yükselmesine yola açmıştır. Modern roman bu gelişmenin izini takip edecek zenginliğe sahiptir.

6. SONUÇ

Batılı bir form olarak doğuya sirayet eden roman, taşıdığı edebî özelliğin ötesinde modern zamanların güncesi olarak tarihe not düşerken toplumsal süreçlerin izini sürmek için büyük fırsat oluşturur. Her döneme damgasını vuran tema, sadece sorunsalların belirlenmesinde değil toplumun duygu ve düşünce yükünün de belirlenmesinde etkili olmuş, toplumların sevk ve idare edilmesini kolaylaştıracak ipuçları barındırmıştır.

Batıyla temasta kendi gerçekliğiyle yüzleşen aydınların reçeteleri kendi inanç döngüleri etrafında şekillenirken, o dönem hem edebiyatçı hem mütefekkir olan pek çok yazar; toplumun fotoğrafını çektikleri hikayelerde, konu edindikleri sorunsallara çözüm arayışı içine girmişlerdir.

Söz konusu dönemin ilk ürünlerinden olan Tâhâ Hüseyin'in *Şeceratu'l-Bû's* (*Sefalet Ağacı*, 1944) adlı romanı sadece moderniteye geçiş dönemini betimlemesi açısından değil, Batı karşısında Mısır'ın durumunu sorgulayıp geri kalmışlığın nedenlerine işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Büyük bir yanılgı olarak okur-yazarlığın yabancı unsurlara bırakma, kütüpla sınırlı olan eğitimi Şeyhe koşulsuz itaatle çoğaltarak iradeyi ipotek etme, toplumda hiçbir değeri olmayan kadın üzerinde mutlak tasarruf hakkını anne-baba ya da kocaya verme, kadere boyun eğmeyi iman ile irtibatlandırma birinci neslin toplumsal gerçekliğidir. Fakirlikle kaynaklanan gayri ahlaki tutumlar ve değişime direnç ise İkinci neslin toplumsal görüntüsünü oluşturur. Romanda üçüncü kuşak erkekler, kendi hayatlarına ve kararlarına sahip çıkan bir tutum sergilerken kadınlar hâlâ daha sessiz çığlıklar olarak kalmıştır.

Temelde itaat kültürünün sorgulandığı romanda altı çizilen ikinci önemli tema, görünürlüğü toplumda azalırken evde kuma olarak kümelenmeleri artan, eğitimden ve eş seçme hakkından mahrum “kadın” gerçeğidir. Batıyla temasın ardından ilk tartışılan konulardan biri kadın olgusu olduğu gibi İlk Mısır romanı özelliği taşıyan *Zeyneb* (1914) adlı eserin çıkış noktasının da kadın olması hiç şaşırtıcı değildir.

Tâhâ Hüseyin'in 147 sayfadan oluşan ve duru bir dille kaleme aldığı, dönemin sorunsallarını konu edinen eser, Mısır'ın kendi romanını yaratmadaki başarısını da göstermektedir. Yeni olan bu form milli bir özellik kazanma yolunda başarıyla ilerlemiştir.

KAYNAKÇA

- Çelenlioğlu, A. (2021). “Kadının Adı ‘Sâra’ Abbâs Mahmûd el-Akkâd’ın Sunumuyla”, TİDSAD, 2021(29): 29-38.
- Çelenlioğlu, A. (2021). “Mahmûd Tâhir Lâşîn’in Havvâ Bilâ Âdem Romanına Yapısal ve Toplumsal Zeminde Eleştirel Bir Bakış”, SSS Journal, 2021(91):5303-5310.
- Dayf, Ş. (1961). el-Edebu'l-Arabiyyi'l-Muâsır fi Mısır, Dâru'l-Meârif, Kahire.
- El-Akkâd, A. (2006). Sâra, el-İdâretu'l-Amme li'l-Neşr, Kahire.
- El-Gitânî, C. (1980). Necîb Mahfûz Yetezekker, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Beyrut.
- El-Mâzinî, A. (2011). İbrâhîm el-Kâtib, Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire.
- Hüseyin, T. (2014). Edîb, Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire.
- Hüseyin, T. (1992). Eyyâm, Müessesetü'l-Ehrâm, Kahire.
- Lâşîn, M. (1934). Havvâ bilâ Âdem, Matbaatu'l-İ'timâd, Mısır.